

s. 62); XVIII. yüzyılda ise bu korsanların faaliyetleri âzami boyutlardaydı (Hanway, I, 109-110, 112-116, 139, 277). XIX. yüzyılın başlarında Ruslar nihayet Türkmen korsanlığını durdurdular. Bundan sonra Türkmenler giderek daha barışçı bir denizcilik faaliyetine yöneldiler; 1835 yılından itibaren balık ürünlerini ve deniz kuşlarından elde ettikleri tüyleri Ruslar'a satmaya başladılar (Aucher-Eloy, s. 355); kısa süre içerisinde de İran kıyılarında yapılan ticaretin tekeli ele geçirmeyi başardılar (Bazin-Bromberger, s. 90-93). Türkmen kıyı ticareti XX. yüzyılda zirveye ulaştı. O zamanların önemli limanları, 1920'de hâlâ yaklaşık kırk geminin barındığı Kumîşân ve Benderîşah idi. Kıyı ticareti Türkmen çölünden gelen tuz ve pamuk yağının Anzalı'da pirinç, kereste ve kenevirle değiştirilmesi suretiyle yapıyordu. Türkmenler, Rusya'dan petrol ve şeker ithal edip Gilân'dan pirinç ve odun kömürü ihraç ederek derin sulara girmekten de sakınmıyorlardı.

Hazar çevresindeki İranlı kavimlerin denizcilğe ilgi duymamalarına karşılık Türkmenler'in tam tersi bir tutum sergilemeleri, Christian Bromberger tarafından da açıkça belirtildiği üzere (a.g.e., s. 92), ilginç bir kültürel problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu hadise, muhtemelen Türkmenler'in kendilerine has demografik ve sosyal yapılarını yansıtmaktadır. Özellikle de sınırlı kaynaklara sahip kurak çevre birçok fakir insanı harekete geçirmiş ve göçebe hayatını bırakmış olanlar karanın kendilerine pek fırsat vermediğini görüp denize yönelmişlerdir. Türkmen toplumu içinde kırsal malların el değiştirmesi, yüksek başlık parası, mirasın tamamının son erkek çocuğa bırakılması gibi töreler de bu eğilimi güçlendirmiş olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed B. Mûsâ el-Hârizmî, *Kitâbü Şûreti'l-arz* (nşr. Hans von Mîzik), Leipzig 1926 → Frankfurt 1992, s. 80-81; İbnü'l-Fakih, *Muhtaşaru Kitâbi'l-Büldân* (nşr. M.J. de Goeje), Leiden 1886, s. 7-8; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 354; İbn Hurdâzbihi, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 134; İbn Rûste, *el-A'lâku'n-nefise*, s. 86; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 60-66, 90; a.mlf., *Mürûcû'z-zehab* (nşr. Ch. Pellat), Beyrut 1962-69, I, 109, 164, 166-168; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 217, 227; Makdisî, *el-Bed' ve'l-târîh*, III, 353; İbn Havkal, *Şûretü'l-arz*, II, 332-333, 340, 378, 379, 382-385; *Hudûdü'l-'âlem* (Minorsky), s. 53, 60; Şeyhür-rabbe ed-Dimaşkî, *Nuhbetü'd-dehr fi 'acâ'ibi'l-ber ve'l-baħr* (nşr. A. F. Mehren), Copenhagen 1874 → Frankfurt 1994, s. 194-195; Marco Polo, *The Book of Ser Marco Polo* (trc. ve nşr. H. Yule – H. Cordier), London 1921, I, 52, 58-59; Müstevfî, *Nühzetü'l-kulûb*

(Strange), I, 239; II, 231-232; G. M. Angiolello, *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (ed. C. Grey), London 1873; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 300-302; A. Olearius, *Relation du voyage de Moscovie, de Tartarie et de Perse*, Paris 1656, s. 214, 232; J. Hanway, *An Historical Account of the British Trade Over the Caspian Sea with a Journal of Travels*, Dublin 1754, I, 9, 17, 106, 109-110, 112-116, 124, 133, 139, 277; II, 433-436, 456; J. B. Fraser, *Travels and Adventures in the Persian Provinces on the Southern Banks of the Caspian Sea*, London 1826; *Recueil de voyages et mémoires publiés par la Société de Géographie IV* (ed. F. Michel – T. Wright), Paris 1839, s. 265; P. M. R. Aucher-Eloy, *Relations de voyages en Orient de 1830 à 1837*, Paris 1843, s. 355, 411; R. G. de Clavijo, *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court of Timour at Samarcand, A.D. 1403-6* (ed. C. R. Markham), London 1859, s. 93; *Travels to Tana and Persia by Josafa Barbaro and Ambrogio Contarini*, London 1873, s. 5-6, 145, 146, 147, 151; J. B. Paquier, *De Caspiana atque Aralica regione Asiae veteres geographos cum recentioribus suscepit*, Paris 1876; J. Schiltberger, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger* (trc. J. B. Telfer), London 1879, s. 45; *Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen* (ed. E. D. Morgan – C. H. Coote), London 1886, s. 62, 98, 228-236, 383, 391-392, 398-399, 405-406; G. N. Curzon, *Russia in Central Asia*, London 1889; a.mlf., *Persia and the Persian Question*, London 1892, II, 390-392; P. C. d'Almeida, *De Caspio mari apud veteres*, Cadomie [Caen] 1893, s. 16-17, 23 vd.; J. Marquart, *Eränsahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenc'i*, Göttingen 1901, s. 105-107; H. Brunnhofer, *Arische Urzeit*, Bern 1910, s. 39-42; H. L. Rabinov, *Les provinces caspiennes de la Perse*, Le Guilân, Paris 1915-16, s. 32; W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, Leipzig 1923, I, 4; II, 376-377; F. B. Pegolotti, *La pratica della mercatura* (ed. A. Evans), Cambridge 1936, s. 380; W. V. Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge 1938, s. 112-113; I. V. Stepanov, *Kristyanskaya vojna pod predvoditelstvom S.T. Razina*, Moskva 1957, I, 310-370; *Hohenie za tri morya Afanasiya Nikitina 1466-1472 g.g.* (ed. S. N. Kumkes), Moscow 1960, s. 8-10; I. Rostami, *Biologie et exploitation des esturgeons (acipensérédés) caspiens*, Bar-le Duc 1961; V. D. Vladikov, *Inland Fisheries Resources of Iran Especially of the Caspian Sea, with Special Reference to Sturgeon, Report to the Government of Iran* [baskı yeri yok] 1964; F. Bartz, *Die grossen Fischereiräume der Welt II*, Wiesbaden 1965, s. 505-526; A. Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1966, bk. İndeks; A. Miquel, *La géographie humaine du monde musulman*, Paris-The Hague 1967, II, 531; III, 342; P. Somerville-Large, *Caviar Coast*, London 1968, s. 41-50; E. Herzfeld, *The Persian Empire, Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East*, Wiesbaden 1968, s. 196; L. Mofakham-Pâyân, *Etude géographique de la mer Caspienne*, Meşhed 1347 hş./1969, s. 14-25; E. Ehlers, *Südkaspisches Tiefland (Nordiran) und Kaspisches Meer*, Tübingen 1971; a.mlf., "Die historischen Spiegel-schwankungen des Kaspischen Meeres und

Probleme ihrer Deutung", *Erdkunde*, XXV, Bonn 1971, s. 241-249; Yu. Yu. Marti v.dğr., *Biologičeskaya produktivnost Kaspiskogo Morya*, Moscow 1974; W. Irons, "The Yomut Turkmen", *A Study of Social Organization Among a Central Asian Turkic-speaking Population*, Michigan 1975; B. A. Nagdaliev, "Istoriya razvitiya morskogo sudohodstva na Kaspii", *Kompleksniye isledovaniya Kaspiskogo Morya* (ed. E. G. Maev), Moscow 1976, s. 274-278; A. Berîmânî, *Deryâ-yî Mâzenderân*, Tahran 1976; P. Goukowsky, *Essai sur les origines du mythe d'Alexandre*, Nancy 1978-81, I, 156, 347, 348; M. Bazin, *Le Tâlech*, Paris 1980, II, 129-139; a.mlf. – C. Bromberger, *Gilân et Azarbâjân oriental, cartes et documents ethnographiques*, Paris 1982, s. 90-93; D. S. Guseynova, *Rabotçie-moryaki Kaspiya (90-e godi XIX B.-1907)*, Bakû 1981; E. N. Kazançeev, *Ribi Kaspiskogo Morya*, Moscow 1981; A. D. Dobrovolskiy – B. S. Zalozij, *Morya SSSR*, Moscow 1982, s. 18-31; I. V. Nikolskiy v.dğr., *Geografiya vodnogo transporta SSSR*, Moscow 1983, s. 102-111; G. K. Voytolovskiy, *Geografiya morskikh putey i promışlennogo ribolovstva*, Moscow 1984, s. 126-129; C. Bromberger, "Identité alimentaire et altérité culturelle dans le nord de l'Iran. Le froid, le chaud, le sexe, et le reste", *Identité alimentaire et altérité culturelle. Actes du colloque de Neuchatel (12-13 novembre 1984)*, Neuchatel 1985; S. I. Varuşenko v.dğr., *İzmenenie rejima Kaspiskogo Morya i bestoçnih vodimov v paleoçremeni*, Moscow 1987; A. G. Kasimov, *Kaspiskoe More*, Leningrad 1987, s. 20, 121; *Kaspiskoe More, İhtiofauna i promışlovye resursi* (ed. V. H. Belyaeva v.dğr.), Moscow 1989; C. A. Trézel, "Notice géographique et statistique sur le Ghilan et le Mazanderan, province de l'empire perse", *Journal des sciences militaires*, II (1826), s. 110-123, 512-526; A. Chodzko, "Le Ghilan on les mara is Caspiens", *Nouvelles annales des voyages et des sciences géographiques*, III (1850), s. 68-93; K. J. Naumann, "Die Fahrt des Patrokles auf dem Kaspischen Meer", *Hermes*, XIX, Stuttgart 1884, s. 165-185; P. Herzog, "La producción de caviar en el Eran", *Lagena*, IX, Sucre 1966, s. 33-41; P. Vieille – I. Nabavi, "Les pêcheries de la Caspienne et les migrations saisonnières de Khalkhal", *Revue de géographie*, XLV, Lyon 1970, s. 139-162; A. von Brandt, "Die iranische Störfischerei im Kaspischen Meer", *Protokolle zur Fischereitechnik*, XII/56, Hamburg 1972, s. 171-203; G. E. Hollis, "The Falling Levels of the Caspian and Aral Seas", *GJ*, CXLIV (1978), s. 62-80; F. Carré, "Les pêches en mer Caspienne", *Annales de géographie*, LXXXVII, Paris 1978, s. 1-39; A. Bennigsen – M. Berindei, "Astrakhan et la politique des steppes nordpontiques", *Harvard Ukrainian Studies*, sy. 3-4, Cambridge 1979-80, s. 71-91; Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafyasında İki Yer Adı (Bahr-i Kulzüm / Kurzüm) Üzerine", *İlmî Araştırmalar*, sy. 2, İstanbul 1996, s. 7-12; Xavier de Planhol, "Caspian", *Elr*, V, 50-61.

XAVIER DE PLANHOL

Hazar Gaz ve Petrolleri. Hazar bölgesi, dünyanın önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip bölgelerinden biridir. XIX. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nde petrolün ilk olarak çıkarılışından

kısa bir süre sonra bölgede petrol üretimine başlanmıştır. Azerbaycan, dünya-da petrol sanayiini ilk tesis eden devletler arasında yer alır. 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yabancılara ortaklık kurarak petrol sanayiini daha da geliştirmeye çalışmış, 1920'-de Sovyetler Birliği'ne üye olmak zorunda kalınca Sovyetler Birliği'nin kararları doğrultusunda petrol alanları devletleştirilmiştir.

Hazar'ın keşfi oldukça eski tarihlere dayanır. Mecûsiler'in kutsal "ebedî ateş sütunu" bu bölgede yer alıyordu. Sürekli yanan bu ateş doğalgaz sızıntısından başka bir şey değildi. Kafkas dağlarının bir parçası olarak Hazar denizi kıyılarına kadar uzanan Apşeron yarımadasında bazı petrol sızıntılarına rastlandığı söylentileri yüzyıllardan beri duyulmaktaydı. XIII. yüzyılda Marco Polo Bakü yakınlarında bir kaynaktan çıkan bir yağıdan bahseder ve bu yağın ayrıca develerde uyuz hastalığına iyi geldiğini yazar.

XIX. yüzyıl başlarında ilkel yöntemlerle de olsa Bakü'de bir petrol sanayii başlamıştı. 1829 yılına kadar elle açılmış kuyu sayısı seksen ikiyi buluyordu. 1870'te Çarlık Rusyası tekel sistemini kaldırıp bölgeyi özel teşebbüse ve rekabete açınca büyük bir ilerleme oldu. Elle açılan kuyular devri kapandı ve 1873 yılına kadar üç yılda yirmiden fazla rafineri faaliyete geçti. Ancak en büyük gelişme, ünlü İsveçli mücit Immanuel Nobel'in çocuklarının bu bölgede petrol işine girmeleriyle oldu. Nobel kardeşlerin kurduğu entegre petrol şirketi kısa zamanda Rus petrol ticaretini ele geçirmişti. Petrol alanları devletleştirildikten sonra Sovyetler Birliği mevcut yataklardan oldukça önemli miktarda petrol çıkararak ekonomisine büyük katkılar sağladı. Çıkarılan petrolün işlenebilmesi ve pazarlanması için rafinerilere ve limanlara uzanan geniş bir boru hattı sistemi oluşturuldu. Dünyanın en eski boru hattının bulunduğu bu bölge, petrol rezervlerinden dolayı II. Dünya Savaşı'nın da odak noktalarından biri olmuş, özellikle Sovyetler Birliği'nin Alman ordularına karşı gerçekleştirdiği başarılı direnişte bölge petrolleri en büyük lojistik desteği sağlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgede kurulan yeni bağımsız devletlerin başta petrol ve doğalgaz olmak üzere arz ettikleri büyük imkânlar Batılı petrol şirketlerinin ilgi odağını oluşturdu. Bugün için Hazar bölgesinin petrol ve doğalgaz rezervleri yeterince tanımlanamamış değil-

dir. Ancak başta Azerbaycan'da Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) ortak bulunduğu mega proje, Kazakistan'da Amerika Birleşik Devletleri'ne ait Chevron'un başını çektiği Tengiz projeleri olmak üzere önemli projelerde elde edilen bilgilerin yanı sıra Batılı şirketlerin yaptığı çeşitli çalışmaları, Hazar bölgesinin petrol ve gaz rezervlerine ilişkin oldukça güvenilir rakamlar ortaya koymaktadır. Kötümser olarak tanımlanabilecek bazı tahminlere göre bölgenin petrol potansiyeli 90 milyar varildir ki bu miktar İran'ın petrol rezervlerine eşittir. Daha iyimser rakamlar ise bölgenin potansiyel rezervlerini 200 milyar varil olarak ortaya koymaktadır. Bu miktar Ortadoğu rezervlerinin üçte birine yakındır. Yatırımlar, işletme ve taşıma masrafları hesaba katılmadığında, 1 varil petrolün değeri bugün 20 dolar olduğuna göre 200 milyar varillik bu potansiyelin değeri 4 trilyon dolar civarındadır. Doğalgaz rezervlerinde ise tahmini olarak 7.9 trilyon m³-lük (279 trilyon fit küp) potansiyeliyle Hazar bölgesi, Ortadoğu ve Rusya'nın ardından dünyanın üçüncü büyük rezervlerini barındırmaktadır. Bu miktar, Amerika Birleşik Devletleri ve Meksika rezervlerinin toplamından fazladır. Sovyetler dönemindeki arama yatırımları günümüzde bölgede çalışan uzmanlarca yetersiz olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple rezerv tahminleri özellikle Hazar denizinin Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan açıklarında yapılmakta olan sismik etütler sonrasında daha güvenilir olarak yapılabilecektir.

Bölge ülkelerinin petrol ve doğalgaz rezervleri şöyledir: Çok büyük petrol rezervleri dolayısıyla XX. yüzyılın başından beri milletlerarası yatırımcıların ilgisini çeken Azerbaycan'ın ispatlanmış petrol re-

zervi 3.6 milyar varil olup bölgede Rusya ve Kazakistan'dan sonra üçüncü sırada yer alır. Potansiyel "off shore" (kıyı) petrol rezervleri de 27 milyar varil olarak tahmin edilmektedir. İspatlanmış gaz rezervleri 0.3 trilyon m³, potansiyel gaz rezervleri ise 1 trilyon m³ olarak verilmektedir. Kazakistan'ın ispatlanmış petrol rezervi 10 milyar varildir; potansiyel petrol rezervinin ise 95 milyar varil olduğu belirtilmektedir. Sadece Tengiz sahası rezervleri ispatlanmış rezerv miktarını iki katına çıkaracaktır. Gaz rezervleriyle ilgili çalışmalar çok sınırlıdır. İspatlanmış gaz rezervi 1.5 trilyon m³, tahmini rezerv 4 trilyon m³ civarındadır. İspatlanmış doğalgaz rezervi 4.4 trilyon m³ olan Türkmenistan 1991 yılında Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın ardından yılda 84 milyar m³ ihracatla dünya dördüncüsüydü. 1994'te bu miktar çeşitli sebeplerle yarı yarıya düşmüştür. Türkmenistan'ın ispatlanmış petrol rezervi 1.5 milyon varildir. Potansiyel petrol rezervleri ise 32 milyar varil olarak tahmin edilmektedir.

Rusya, dünyanın bilinen doğalgaz rezervlerinin % 35'ine, petrol rezervlerinin % 5'ine sahiptir. Bu rezervlerin önemli bölümü Batı Sibiryaya ve Volga-Ural bölgelerindedir. Rusya'nın Hazar kesimindeki ispatlanmış petrol rezervi yalnızca 200 milyon varildir. Potansiyel petrol rezervinin de 5 milyar varil olduğu sanılmaktadır. Üretilen gaz rezervlerine yönelik rakamlar ise mevcut değildir. Hazar bölgesindeki bütün gaz ve petrol boru hatları Rusya sınırları içinden geçmektedir. Bu sebeple Rusya, bölgede üretilen petrol ve gazın milletlerarası pazara ulaşımında büyük öneme sahiptir.

Özbekistan'ın Hazar'a kıyısı olmamakla birlikte bölgedeki bazı havzalarda his-

Hazar bölgesindeki üretilebilir petrol ve gaz rezerv hesapları (aritmetik ortalama)

	İspatlanmış petrol milyar varil	Muhtemel petrol milyar varil	Toplam milyar varil	İspatlanmış gaz trilyon m ³	Muhtemel gaz*** trilyon m ³	Toplam trilyon m ³
Azerbaycan	3.6	27.0	31.0	0.3	1.0	1.3
Kazakistan	10.0	85.0	95.0	1.5	2.5	4.0
Türkmenistan	1.5	32.0	33.5	4.4	4.5	8.9
Özbekistan	0.2	1.0	1.0	2.1	1.0	3.1
Rusya *	0.2	5.0	5.0	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor
İran **	0	12.0	12.0	0	0.3	0.3
Toplam	15.5	162.0	177.5	8.3	9.3	17.6

*- Rusya'nın sadece Hazar'a yakın ve Hazar denizindeki rezervleri
 **- İran'ın sadece Hazar'a yakın ve Hazar denizindeki rezervleri
 ***- Muhtemel gaz hesabı son derece kaba bir hesaptır.

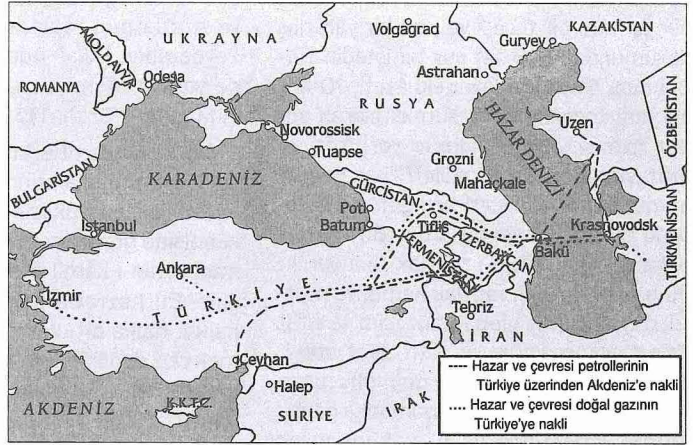
sesi vardır. Komşularına oranla en düşük rezervler bu ülkede bulunmaktadır. Potansiyel ve ispatlanmış petrol rezervleri 1 milyar varil, ispatlanmış gaz rezervleri 2.1 trilyon m³, potansiyel rezervler 1 trilyon m³'tür.

Kafkas petrollerini de içine alan Hazar petrolleri, nitelik ve nicelik yönünden Basra körfezi petrolleriyle boy ölçüşebilecek durumdadır. Bu sebeple Türkiye, İran ve Rusya Federasyonu bölge petrol ve gazlarını kendi eksenlerine çekmeye çalışmaktadır. 2010 yılında bölgede üretilen petrol miktarı 120 milyon ton / yıl olarak tahmin edilmektedir.

Dünyada petrol sanayiinin ilk kurulduğu bölgelerden olan Kafkasya'da kısmen eski hatların yer aldığı bir boru hattı sistemi mevcuttur. Kafkasya, Hazar ve Orta Asya'da üretilen ham petrolün ancak yarısı bu sistemle taşınabilmektedir. Geriye kalan kısmın dünya petrol pazarına ulaştırılması için Baltık denizi, Dostluk (Drujba) hattı, Karadeniz, Akdeniz taşıma güzergâhı alternatifleri bulunmaktadır. Bunlardan ilk üçü Rusya Federasyonu'nun teklifleridir. Rusya Federasyonu üç taşıma güzergâhı sunarak bir esneklik görüntüsü vermekle beraber bölgede tesir ve hâkimiyetini artırma amacına ulaşmadaki katılığını da sergilemektedir. Her biri ayrı sakıncalara sahip bu alternatiflerin ortak özelliği, ham petrolün Rusya Federasyonu'nun kontrolü altında taşınmasıdır. Bu sayede Rusya bölgesinde hâkimiyetini pekiştirmeyi amaçlamaktadır.

Hazar denizinin önceki statüsü, Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanan 21 Şubat 1921 ve 25 Mart 1940 tarihli iki antlaşma ile belirlenmişti. 1921'de imzalanan antlaşmanın 11. maddesiyle İran'ın Hazar denizinde bir filo kurma yasağı kaldırılmıştı. Bu madde, İran'a ve Rusya'ya denizcilikte ve filo kurmada eşit haklar sağlıyordu. 1940 antlaşması, iki ülke arasında denizcilik alanında bazı yaptırımların uygulanmasını gündeme getirdi. Sovyetler Birliği'nin talebiyle anlaşmaya, her iki tarafa ait gemilerde veya limanlarda üçüncü bir ülkenin vatandaşlarının çalıştırılmamasına dair maddeler konuldu. Bu antlaşmada Hazar için "Sovyet-İran denizi" tabiri kullanılmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar'a komşu yeni devletler ortaya çıktı. Bu durum, yeni kurulan devletlerin toprak bütünlüğünü ve siyasî bağımsızlığını tehdit eden 1940 antlaşmasının yenilenmesi ihtiyacını doğurdu. Bu amaçla 1992'de Tahran'da Hazar denizinde kıyısı bulu-

Hazar gaz ve petrollerinin nakli ile ilgili bir proje

nan devletlerin katıldığı bir toplantı düzenlendi. Toplantıda İran'ın sunduğu Hazar Denizi İşbirliği Organizasyonu (CASCO) teklifi bölge devletleri tarafından olumlu karşılandı. Bundan sonra ikili veya çok taraflı olarak gemicilik, balıkçılık ve deniz kaynaklarının kullanımı gibi meselelerin çözümünde ilerleme sağlayan planların sunulduğu toplantılar yapıldı. Mayıs 1995'te Almatı'da gerçekleştirilen, ilgili devletlerin dış işleri bakanlarının katıldığı toplantı Hazar denizinin hukukî statüsünün belirlenmesinde bir dönüm noktası oluşturmuş, daha sonra aynı amaçla Tahran ve Almatı'da toplantılar düzenlenmiştir.

Hazar'ın statüsüyle ilgili tartışmalar da kıyı devletleri ikiye bölünmüştür. Hazar'ın bir deniz olduğunu savunan Azerbaycan ve Kazakistan, deniz yatağının bölünmesi konusunda 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin uygulanmasını istemektedir. Diğer taraftan Rusya Federasyonu Hazar'ın bir göl olduğunu ve göllerle ilgili milletlerarası kuralların uygulanması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu kurallara göre kıyıdaş olmayan bir ülke Hazar'da bir alan talep edebilecek ve gölle ilgili bütün kararlar beş ülkenin onayı ile gerçekleştirilebilir. Bu statüye göre Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından imzalanan çeşitli petrol antlaşmalarını etkili bir biçimde durdurmayı amaçlamaktadır. Bu görüş, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgede bulunmasında engel olmak isteyen İran tarafından da desteklenmektedir. İran, Hazar'ın sahil devletlerinin ortak malı olduğunu ve bundan dolayı deniz yatağı kaynaklarının, bütün tarafların katılması gereken görüşmelerde kararlaştırılacak millî sınırlar çerçevesinde araştırılması gerektiğini savunmaktadır. Rusya, 1996 yılında de-

nizin bölünmesi anlayışını benimsemeye başlamış, her bir ülke için 45 millik ekonomik bölgenin tanınması fikrini ortaya atmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ve Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi arşivindeki hususi raporlar; D. Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, New York 1993; a.e.: *Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Etik Öyküsü* (trc. Kâmuran Tuncay), İstanbul 1995, tür.yer.; R. Pomfret, *The Economics of Central Asia*, Princeton 1995, s. 35-36, 87-88, 110, 123-124; Atakan Gül – Ayfer Yazgan Gül, *Avrasya Boru Hatları*, İstanbul 1995; M. A. Mert Gökırmak, "Türkiye-Rusya İlişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu", *Değişen Dünya ve Türkiye* (haz. Faruk Sönmezsoğlu), İstanbul 1996, s. 153-186; Rasul Gouliev, *Petrol ve Politika* (trc. Fatma Eren), İstanbul 1997, tür.yer.; Mehmet Öğütçü, "Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı", *Avrasya Etüdları*, 1/3, Ankara 1994, s. 62-99; Turan Aydın, "Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Politikası", a.e., 1/4 (1995), s. 40-62; A. Cohen, "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", a.e., 1/1 (1996), s. 2-15; M. P. Croissant, "Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi", a.e., 1/1 (1996), s. 16-26; a.mlf. – C. M. Croissant, "Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları", a.e., 1/1 (1997), s. 23-40; Jamshid Momtaz, "The Legal Regime of The Caspian Sea", *Amu Darya*, 1/2, Tahran 1996, s. 199-206.

HAYRETTİN UZUN

HAZARÂT-I HAMS

(حضرَات خمس)

Mutasavvıfların, varlığın beş küllî mertebesini ifade etmek için kullandıkları bir tasavvuf terimi.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye ve onu takip eden bazı mutasavvıflara göre Allah'ın isim, fiil, sıfat ve tecellileri sonsuz olduğu gibi bunların mazharları olan kâinat da sonsuzdur. Allah her an zuhûr ve tecellî halinde olduğundan bu zuhûr ve te-